

Костюк Д.С.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

РОЛЬ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В РУСІ «УКРАЇНА БЕЗ КУЧМИ»

Під час підготовки статті застосовано, зокрема, методи усної історії. Використано широкий масив відеоматеріалів, які дали можливість розповісти історію протестних подій «із перших вуст». Виокремлено головні етапи, причини та привід зародження руху «Україна без Кучми». Розкрито моральний аспект проблеми підтримки та спротиву акції протесту в масовій свідомості населення. Виділено головні версії вбивства Георгія Гонгадзе та появу «плівки Мельниченка». Виявлено слабкість незалежних ЗМІ як важливого елемента громадянського суспільства та інші причини поразки руху. З'ясовано, який вплив справили досліджені події на становлення громадянського суспільства та як вони вплинули на сприйняття України у світі.

Ключові слова: «Україна без Кучми», громадянське суспільство, «плівки Мельниченка», ЗМІ, Георгій Гонгадзе, Леонід Кучма.

Постановка проблеми. «Історія за вікном» усе частіше стає об'єктом дослідження професійних істориків, що не згодні більше віддавати її на поталу політологам. Як слушно відзначив Георгій Касьянов [9, с. 4], для професійного історика дослідження сучасної історії містить серйозні ризики, небезпеки та виклики методологічного характеру. Адже зазвичай історик має справу з подіями та явищами минулого, зв'язок яких із сучасністю опосередкований. А от у випадку із сучасною історією зв'язок історика з дослідженими подіями та явищами безпосередній. Може навіть виникнути ситуація, коли автор є суб'єктом історії, яку вивчає. Тому існує низка моральних колізій, таких як небезпека політичного сервілізму чи кон'юктурності. Виникають й фахові термінологічні проблеми. Та головною фундаментальною методологічною проблемою для історика є спосіб осмислення сучасної історії, яка аж ніяк не представляє лінійну картину світу, до якої звикли історики, вивчаючи події, що відбулися декілька сотень років тому. Сучасна історія більш дискретна, нерівномірна, багатовимірна та амбівалентна.

Рух «Україна без Кучми», що став найбільшою компанією протестів першого десятиліття незалежності України, став реакцією громадянського суспільства на вбивство журналіста Георгія Гонгадзе та подальше оприлюднення так званих «плівок Мельниченка», які опосередковано вказували на

причетність до вбивства найвищого керівництва країни на чолі з президентом Леонідом Кучмою.

Виклад основного матеріалу. Напередодні свого зникнення, у грудні 1999 – січні 2000 років Георгій Гонгадзе перебував у США, де провів прес-конференцію, розповсюдив текст 60-и журналістів про наступ на свободу слова в Україні, зустрівся з членами діаспори, конгресу та держдепартаменту США.

На той момент Гонгадзе – один із небагатьох українських журналістів, який посмів виступати з критикою на адресу президента Кучми. У 1996–1997 роках Георгій проводив журналістські розслідування, працюючи ведучим телепрограми «Вікна-Плюс» на телеканалі «СТБ» (тоді ще незалежний від влади телеканал, який перейде до структур, наближених до зятя президента Віктора Пінчука у 2004 році). Однак коли говорять про конфлікт журналіста з президентом, згадують ефіри іншого національного телеканалу. «СТБ» у кінці 90-х охоплював менше відсотка телеглядачів. Інша справа – загальнонаціональний телеканал «1+1», який із 1997-го здійснював мовлення на всій території України на чистоті «УТ-2» та входив до списку найрейтинговіших.

Перед президентськими виборами в жовтні 1999 року в ефірі програми «Епіцентр» телеканалу «1+1» Георгій Гонгадзе поставив президенту несподіване для останнього запитання про «злочинну» діяльність міністра внутрішніх справ

Юрія Кравченка [4], якого довгий час вважали можливим наступником Кучми. Загалом протягом ефіру журналіст задав цілих п'ять гострих запитань. Кучма унікав прямої відповіді на них і поцікавився ім'ям журналіста, яких їх задає. Підсумовуючи ефір, Гонгадзе зазначив, що «президент Кучма живе в ілюзіях».

Ще жорсткіше в ефірі цієї ж програми Гонгадзе спілкувався з Віктором Медведчуком [5], який тоді був членом команди Кучми, а згодом, з 2002 по 2005 роки навіть очолював Адміністрацію Президента. Небачене «нахабство» для журналіста пострадянської України кінця ХХ століття.

Журналіст активно викривав антидемократичну сутність референдуму 16 квітня 2000 року на радіо «Континент», а згодом створив власний інформаційний сайт «Українська правда» (www.pravda.com.ua). Увечері 16 вересня 2000 року Георгій Гонгадзе зник. Його шукала СБУ, прокуратура і міліція, а журналісти оголосили акцію «Знайдіть журналіста Гонгадзе». 2 листопада 2000 року в лісі неподалік від міста Тараща, що на Київщині, знайшли тіло обезголовленого чоловіка. Підозри, що це Гонгадзе, виникли по предметам, які знайшли на тілі. Це припущення то знаходило підтвердження, то спростовувалося після численних експертиз. [10, с. 279].

28 листопада 2000 року лідер Соціалістичної партії Олександр Мороз у парламенті оприлюднив таємні записи розмов чоловіка, голос якого схожий на голос президента Леоніда Кучми, і людей, голоси яких схожі на голоси підлеглих йому чиновників. Ці записи мали «пролити світло» та вказати на замовників вбивства Гонгадзе.

У бесідах, записаних нібито співробітником служби охорони президента майором Миколою Мельниченком, депутати впізнали голоси Леоніда Кучми, глави його адміністрації Володимира Литвина, міністра внутрішніх справ Юрія Кравченка і голови СБУ Леоніда Деркача, які обговорювали долю журналіста [17, с. 210]. Зокрема, Кучма нецензурно висловлювався в адресу Гонгадзе, говорив про можливість його депортувати та навіть «прибрати» [19].

Дотепер теза про правдивість записів, зроблених нібито майором Миколою Мельниченком у робочому кабінеті президента, викликає багато суперечок. А масовий рух «Україна без Кучми», викликаний цим «касетним скандалом», для одних – боротьба громадянського суспільства зі злочинною владою, а для інших – політичне замовлення або дії закордонних спецслужб. Можливі й компільовані версії цієї історії.

Так, у документальному фільмі телеканалу Zik «Непрошені», де мова йде про президентів України, відзнятому в 2016 році, історик Георгій Касьянов оприлюднив одну з версій подій: «Гонгадзе могли вбити за допомогою російських спецслужб, щоб підставити Кучму» [14, 34:54 – 36:57].

26 березня 2000 року президентом Росії обрали КДБіста Володимира Путіна. На той момент Леонід Кучма, попри заявлену позаблоковість, проводив просвіропейську та навіть пронатівську політику, що не могло отримати підтримку в Кремлі пост'єльцинської епохи.

Прихильник версії, яку популярно «по-новому» можна назвати «кремлівською рукою», – український генерал-лейтенант Олександр Скіпальський. За його словами, «спрацювали російські агенти, били не по Кучмі, били по Україні, щоб вона не пішла в НАТО» [14, 35:23 – 35:38].

Тієї ж думки дотримується надзвичайний і повноважний посол України Володимир Василенко. «Кроки Кучми в напрямку ЄС і НАТО породили «касетний скандал». Це була російська спецоперація для того, щоб дискредитувати Кучму всередині країни та усунути його від влади. Але він пішов на поклон до Путіна і сказав, що я відмовляюсь від європейських амбіцій, і почав його підтримувати» [14, 37:00 – 37:36], як переконаний дипломат.

Через 18 років після трагедії сумнівається в тому, що замовником вбивства був Леонід Кучма, і дружина Георгія Мирослава Гонгадзе. 2 серпня 2018 року вона дала інтерв'ю, в якому вчергове звинуватила колишнього президента, однак цього разу вона вже не стверджувала про «замовлення з Банкової». «Він (Кучма) винен якщо не в організації вбивства, то в покриванні вбивців» [13], – зазначила Мирослава. При цьому вона вважає, що є ще якась сила, крім Кучми, яка стежила за владою і «можливо, це були росіяни» [13].

Саме «російський слід» був би головним поясненням подій 2000-го, якби цю версію підтвердив сам Леонід Кучма. Однак цього досі не трапилося. Під час подій руху «Україна без Кучми» діючий президент унікав прямої відповіді, чи це його голос на «плівках Мельниченка», а у відповідь на питання про свою можливу причетність до вбивства журналіста, переконував, що «йде жорстока кампанія проти нього і проти України». Хто, на його думку, вів цю кампанію, Кучма розповів в інтерв'ю телеканалу «1+1» у 2010 році. Екс-президент зазначив, що «задаючи собі запитання, кому це було вигідно», робить припущення, що за вбивством могло стояти ЦРУ [12].

За неспроможності чи небажання слідства, а отже влади, за майже 20 років встановити реальних замовників вбивства Гонгадзе, гору беруть різноманітні конспірологічні теорії. Так, існує версія, що «ховали не тіло Гонгадзе» [6], про що, зокрема, говорив журналіст Дмитро Гордон у серпні 2018 року в ефірі «112» телеканалу. Зокрема, Гордон апелював до того, що мати Георгія Гонгадзе не впізнала в тілі загиблого свого сина. При цьому журналіст запевняє, що кабінет президента України прослуховували російські спецслужби.

У кінці 2000 року, в час розгортання «касетного скандалу», в середовищі опозиції до діючого президента та близьких і родичів Георгія Гонгадзе була, принаймні публічно, лише одна позиція: замовниками вбивства журналіста були «люди Кучми» за вказівкою або мовчазною згодою патрона. За аналогією з «Уотергейтом», який на початку 1970-х років призвів до відставки президента США Річарда Ніксона, події кінця 2000 – початку 2001 років в Україні прозвали «Кучмагейт».

Підозри щодо причетності влади зміцнилися через затягування процедури ідентифікації тіла, знайденого в Таращанському лісі. 16 листопада заступник міністра внутрішніх справ Микола Джига заявив, що тіло пролежало в землі майже два роки. Однак районний судмедексперт Ігор Воротинцев встановив, що смерть настала не більше двох місяців тому. Як зазначає Роман Офіцинський, «експерту заборонили щось говорити про знахідку і вилучили всі документи і комп'ютер» [17, с. 213].

У травні 2001 року Вільям Родрігес з Інституту патології збройних сил США підтвердив, що знайдене тіло належить Георгію Гонгадзе. Його висновок базувався на тестах ДНК і даних рентгенівського знімка, де помітні сліди від осколків, отриманих журналістом в Абхазії.

Із часом підтвердилась і справжність записів Мельниченка. Їх за три роки назбиралося 300 годин. Навіть після численних експертиз, що підтверджували ідентичність голосу президента на плівках, він не відповідав на пряму на питання про їхню справжність, продовжуючи говорити про те, що триває кампанія з дестабілізації ситуації в країні. З іншого боку, Кучма визнав свою схильність до ненормативної лексики, якої на записках назбиралося в досталь. Відповідно до дій глави держави гальмували справу встановлення автентичності «плівок Мельниченка» й українські правоохоронці. Однак німецький щотижне-

вий журнал «Spiegel» провів власну експертизу записів у Берлінському центрі загального мовознавства. Фахівці ствердили неможливість суто технічної підробки. Голоси на «плівках Мельниченка» «з акустично-фонетичної та сигнально-фонетичної точок зору дуже схожі з наданими для порівнянь», – зазначалося у висновку експертів [17, с. 216].

Підтвердила автентичність записів і компанія Bek Tek, очолювана колишнім працівником ФБР та експертом «Уотергейта» Брюсом Кенігом. У висновку експертизи йдеться про те, що будь-які цифрові маніпуляції маловірогідні, а якщо і мали місце, то заради знищення даних, а не додавання чи монтажу запису. Висновки Bek Tek підтвердила й експертиза в лабораторії ФБР у вересні 2002 року [17, с. 218].

«Касетний скандал» став приводом для початку акції «Україна без Кучми», яка об'єднала опозиційні політичні сили як лівого, так і правого спрямування. Саме приводом, причини були інші: з одного боку, бажання політичної опозиції замінити діючу владу, з іншого – невдоволення населення рівнем свого життя, обмеженням громадських свобод, національне почуття пригнічення та несправедливості. Зрештою, Кучма ставав батьком олігархічної системи, яка не давала вільно розвиватися дрібному та середньому бізнесу, що був готовий підтримати протест фінансово. Головною рушійною силою стали студенти, а політичну палітру сформували «УРП», «Собор», «Соціалістична партія», «Реформи і порядок», «УНА-УНСО», «Українська комуністична спілка молоді» та інші.

Перші намети на Майдані Незалежності в Києві поставили 15 грудня 2000 року. Вимогою протестувальників стала відставка генерального прокурора Михайла Потебенька та міністра внутрішніх справ Юрія Кравченка, яких вважали причетними до зникнення Гонгадзе [15, с. 166].

Координаторами акції стали Володимир Чеме-рис і Юрій Луценко. Наметове містечко, що встановили на Майдані, назвали «Зона, вільна від Кучми». Натомість за сприяння влади «прихильники законності і правопорядку» встановили свої намети. Нове наметове містечко майданівці швидко охрестили «Кучмастаном», а найбільший державний телеканал «УТ-1» разом із приватним ICTV демонстрували сюжети, які мали на меті дискредитувати протест.

Перед новорічно-різдвяними святами, 27 грудня, демонстранти розійшлися. Після цього влада оперативно почала реконструкцію Майдану. Від-

новили акцію вже на Хрещатику 20 січня 2001 року. Наметові містечка, окрім Києва, з'явилися ще в 15 містах. В акції взяли участь 24 політичні сили і громадські організації [10, с. 284]. Це були найбільші антипрезидентські виступи за 10 років незалежності України. Однак президент вистояв, застосувавши технологію «батога та пряника».

З одного боку, він задовольнив деякі вимоги активістів, зокрема звільнив голову СБУ, а Генеральний прокурор взяв довготривалу відпустку. З іншого боку, розпочалися політичні репресії. Так, 13 лютого 2001 року за підозрою в скоєнні ряду кримінальних злочинів, зокрема фальсифікації документів і контрабанді російського газу в 1996–1997 рр. на суму 445 млн. грн., ухиленні від сплати податків на 149 тис. дол. та неодноразовій дачі хабара экс-прем'єру Лазаренку в загальному розмірі 75 млн. дол., затримали Юлію Тимошенко.

Того ж дня, 13 лютого, Кучма підписав резонансну заяву разом із прем'єром (тоді цю посаду займав Віктор Ющенко) та спікером Верховної Ради. У ній, зокрема, рух «Україна без Кучми» назвали «українським різновидом націонал-соціалізму».

За політтехнологіями прийшла черга і силових заходів. Уранці 1 березня 400 міліціонерів знесли наметове містечко «Зона, вільна від Кучми», затримавши при цьому більше сорока активістів. Рішення про законність знесення наметів видав Старокиївський суд міста Києва, тому, звісно, для пересічних українців, які дізнавалися новини з телевізору чи газет, розгін майдану був легальним.

Кульмінацією акції «Україна без Кучми» стала масова демонстрація та силові сутички 9 березня 2001 року, що мали місце в парку Тараса Шевченка в Києві та неподалік Адміністрації президента. Акція стала найбільшою та найжорсткішою непокрою протягом кризи, в ній взяли участь близько 18 тис. осіб. У результаті сутичок правоохоронці затримали 217 активістів, 88 із них арештували. В цей день телеканали крутили ролики зіткнення міліції з «бандитами» та виступи президента Леоніда Кучми із закличками остерігатись учасників протесту. За даними Романа Офіцинського, «аби приборкати опозиційний рух, з інших регіонів до Львова відрядили значну частину співробітників Служби безпеки» [17, с. 236]. Адже значну частку учасників протесту складали саме львів'яни, які приїжджали в Київ саме для участі в акціях. Вечір 9 березня ознаменувався масовими затриманнями україномовної молоді з державною символікою на київських вокзалах, станціях, у метрополітені.

За результатами подій 9 березня 16 учасників протесту, переважно члени УНА-УНСО, отримали терміни ув'язнення від 2 до 5 років, їх звинувачували в «ударах по шоломах міліцейських», у результаті чого ті отримали ушкодження. В той же час жоден міліціант за жорстоке побиття активістів відповідальності не поніс. Фактично цими подіями рух остаточно було придушено.

Серед тих, кого заарештували за участь у бійці з міліцією, був активіст «УНА-УНСО» Ігор Мазур, він отримав три роки ув'язнення. У 2003 році, перебуваючи в Лук'янівському СІЗО, він дав інтерв'ю для документального фільму «Обличчя протесту» журналіста Андрія Шевченка, де розповів своє бачення ролі громадянського суспільства в протестних подіях.

«Не якісь вибори є зародженням громадянського суспільства, а от такі події, коли людина відчуває право прийняти рішення і за нього навіть постраждати. Коли людина знає, що може втратити найдорогоцінніше, – свободу, здоров'я, – і вона все ж таки йде, щоби довести, що вона не сміття під ногами. Те, що люди постраждали 9 березня і що вони ще зараз виходять на вулицю, це говорить про те, що Україна справді народжується як держава, в нас є майбутнє» [16, 3:49 – 4:25], – розповідав Мазур.

Що мотивувало долучитись до протесту, розповів в «Обличчі протесту» інший учасник подій, дисидент Євген Сверстюк: «Я відчув, що це є той момент історії, де я маю бути і заявити свою позицію. Хто вийшов, тому що відчуває національний сором, хто вийшов, тому що відчуває, що душать економічно, хто вийшов, тому що вважає, що це є його громадський обов'язок бути активним в цій державі, яка взагалі не допускає ніякої громадянської активності, а є елементарно продовженням колоніальної УСРР» [16, 10:55 – 11:30].

«Кучмагейт» відкрив конфлікт держави з її монополією на силу та громадянського суспільства, члени якого були позбавлені механізмів у законний спосіб захищати свої права. Зрештою, він розколов українське суспільство, додав чорнобілих фарб, поділив його на революціонерів та захисників порядку з відповідними мільйонними групами «диванної» підтримки. В мініатюрі відбулося те, що ми бачили під час «Революції гідності» 2013–2014 років, коли відбувалося смертельне протистояння «Беркуту» та протестувальників. У кожній зі сторін конфлікту була своя правда.

Андрій Чабан, командир взводу «Беркуту», бійці якого опинилися в епіцентрі протистояння в березні 2001 року, так пояснював своє бачення

подій: «Якщо люди не бажають працювати, а бажають бути в наметовому містечку, розташованому на центральній частині міста, – це їхні особисті проблеми, тобто їм просто немає чого робити. Якщо вони такими діями щось хочуть довести, наприклад, на мене це враження ніякого не справляє. Просто бачу, що людині нема чого робити. Я також на якийсь відсоток вважаю, що вона отримує за це гроші. Так що це вже її робота» [16, 29:37 – 30:11]. «Хлопців, які були засуджені до різних строків за масові безчинства, їх називають зараз героями. А хто ж я? Я просто робив свою роботу, але якщо вони герої, то хто ж я?» [16, 48:31 – 48:49], – запитував у 2003-у правоохоронець.

Оцінюючи акцію «Україна без Кучми», слід підкреслити, що в частині реалізації права на свободу слова та зборів рух є складовою частиною громадського суспільства, хоча його керівники, як це зазвичай трапляється, вирішували насамперед власні політичні завдання. При цьому не слід забувати, що політичні партії до їхнього приходу у владу також є інститутами громадського суспільства.

Головною причиною поразки руху стало те, що організатори не зуміли надати акції справді масового характеру, насамперед, через відсутність доступу до засобів масової інформації. Важливим фактором поразки протесту стала слабкість саме цього важливого елемента громадського суспільства та важеля впливу на владу – незалежних ЗМІ. Звісно, говорячи про незалежність, я маю на увазі незалежність від держави, а не від приватного інтересу. Як зазначають очевидці, зокрема журналіст Роман Скрипін [18], інформаційний простір країни контролювали так звані «темники» президента. Тобто люди з його близького оточення, які піддавали контент медіа цензурі.

У той же час не можна не помітити прогресу в напрямку постанов ЗМІ, про що, зокрема, свідчить і факт виходу в ефірі політичних ток-шоу, на яких той же Георгій Гонгадзе мав можливість задати гострі питання президенту. Однак саме недостатнє висвітлення протестних подій завдало розростанню масовості руху, а інформаційні вкидання влади нав'язали його негативне сприйняття у свідомості більшості громадян.

У 2001 році телеканалів налічувалося менше 10, при цьому жодного інформаційного, і всі, чи то приватні, чи державні, мали оминати заборонені теми. Інтернет був ще слабко розвинений. За даними ООН, у 2002 році доступ до Інтернету мали менше 3% жителів України. Таким чином,

значна частина населення нічого не знала про зміст «плівков Мельниченка». Як згадує Георгій Касьянов, «деякі нецензурні вислови Леоніда Кучми, записані на плівку, прозвучали на національному телеканалі «УТ-1» в ефірний час, відведений Олександром Морозом як депутату, для політичної реклами» [10, с. 282]. На цьому все. Розшифровки записів публікували на сайті «Українська правда», їх поширювали в мережі, однак не по телебаченню.

Учасник руху «Україна без Кучми» дисидент Левко Лук'яненко назвав причиною поразки саме недостатню масовість протестів та пояснив її слабкістю тодішнього громадянського суспільства. «25 лютого зі всієї України прийшло тисяч 25. Не 250, а 25, що це є? А позиція президента від чого залежить? Він зверху бачить, що мало людей. Міліція служить президенту. Якби міліція бачила, що тут 300 тисяч людей, півмільйона, вона перейшла б на сторону людей, і президент пішов би у відставку. От у нас такого не було. Тобто наш народ – раб, і він не зміг проявити волю і боротьбу, коли потрібно було це робити», – розповідав Лук'яненко в інтерв'ю автору даної статті у 2015 році [11].

У результаті поразки за масовим піднесенням прийшло розчарування від результатів революційних подій. Одна з учасниць подій Надія Ковтун у 2003 році зазначила: «Ми ж не бачимо результату жодного. І намети ставили, і на землі замерзали, хто поспівчував, крім народу? А що цей народ, він безсилий» [16, 47:56 – 48:09].

Хоч головного результату не досягнуто, «Кучмагейт» зіграв вагомий роль в еволюції постсоціалістичної України: пригальмував розвиток авторитаризму та одночасно сприяв появі нових опозиційних партій та громадських організацій. Саме протестні події завадили керівництву держави піти на узурпацію влади шляхом, проторечним президентами Росії та Білорусі. Завдячуючи протесту на виборах у березні 2002 року за партійними списками обрали утричі більше опозиціонерів (171), аніж провладних депутатів (54). Президент сформував парламентську більшість лише завдяки мажоритарникам [17, с. 239].

Акції протесту засвідчили відродження громадської активності після десятиліття «мовчанья» [7, с. 34]. Як слушно підкреслив Свєрстюк, «такі акції показують народові, що можна діяти, що він має своє право і що він не є «приреченим бидлом», а він є силою і при певній організації він не домігся, але може домагатися свого» [16, 47:28 – 47:56].

«Справа Гонгадзе» та «Кучмагейт» викликали піднесення інтересу науковців до категорії «громадянське суспільство», яка в радянські часи піддавалася ніщивній критиці, продиктованій ще творами Карла Маркса. «Розбудова громадянського суспільства – важливий крок незалежної України до побудови демократичної правової держави» – про це йшла мова на конференції з проблем громадянського суспільства в Україні, що відбулася у Львівському національному університеті імені Івана Франка 14-15 грудня 2001 року [8, с. 14].

З іншого боку, криза погіршила зовнішньополітичні позиції України та на декілька років пригальмувала євроінтеграційні процеси. «Адепти авторитаризму сповна скористалися шансом зберегти олігархічну «систему Кучми» через союз із комуністами за активної підтримки Росії. Швидко «повернення в Європу» перетворилось у примару» [17, с. 240].

Висновки. Зрештою, впливова міжнародна організація Freedom House у 2001 році знизила рейтинг України як вільної країни з 3 до 4 (найвища оцінка в рейтингу 1, а найнижча – 5). Згідно з пояснювальною запискою до дослідження таке рішення прийнято «через неможливість законодавчої та виконавчої гілок влади ефективно представляти інтереси виборців та збільшення доказів того, що потужні олігархи мають надмірний вплив на державну політику та інститути» [1]. Не змінилися позиції України як лише «частково вільної» і в 2002 [2] та 2003 роках [3].

Події, що сталися на початку XXI століття, запрограмували вектор розвитку громадянського суспільства України на десятиріччя вперед. «Від Майдану до Майдану», різким та хаотичним замість поступового, революційним замість еволюційного – таким триває процес становлення громадянського суспільства і сьогодні.

Список літератури:

1. Ukraine. Freedom in the World 2001. URL: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2001/ukraine> (дата звернення: 10.01.2019).
2. Ukraine. Freedom in the World 2002. URL: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2002/ukraine> (дата звернення: 10.01.2019).
3. Ukraine. Freedom in the World 2003. URL: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2003/ukraine> (дата звернення: 10.01.2019).
4. Гонгадзе vs Кучма. Відео з ефіру програми «Епіцентр» телеканалу «1+1». URL: https://www.youtube.com/watch?v=P_HYvz3g-pM (дата звернення: 10.01.2019).
5. Гонгадзе розкриває подвійне дно Медведчука. Відео з ефіру програми «Епіцентр» телеканалу «1+1». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=pX4T5iGKcy8> (дата звернення: 10.01.2019).
6. Гордон: Лучше Кучмы с Путиным не поговорит никто. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ExxRmuFF1Yg> (дата звернення: 11.01.2019).
7. Кажмиркевич П., Бекешкіна І. Підтримка громадянського суспільства в Україні: різні перспективи. Київ, 2012. URL: http://dif.org.ua/modules/pages/files/1342099990_1842.pdf (дата звернення: 10.01.2019). С. 34.
8. Карась А. Громадянське суспільство і Україна: пошук дискурсивного контексту свободи й автентичності. Збірник наукових праць «Громадянське суспільство як здійснення свободи» / за ред. А. Карася. Львів: ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2006. С. 14.
9. Касьянов Г. Сучасна історія України: проблеми, версії, міркування. Український історичний журнал. 2006. № 4. С. 4–15.
10. Касьянов Г. Україна 1991–2007: очерки новейшей истории. Київ: Наш час, 2008. 480 с.
11. Костюк Д. Інтерв'ю з Левком Лук'яненком. Частина 2. URL: <http://www.indivisibleukraine.in.ua/nashi-proekti/istoriya-z-vust-suchasnikiv/52-luk-yanenko2> (дата звернення: 11.01.2019).
12. Кучма: убиство Гонгадзе заказало ЦРУ. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=6e3o2JA3G6k> (дата звернення: 11.01.2019).
13. Мирослава Гонгадзе: «Я вважаю президента Кучму винним в тому, що Георгія немає сьогодні». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=JYGgFT0Iy7Q> (дата звернення: 09.01.2019).
14. Непрощені. 1 серія. Розслідування про президентів: Кравчук, Кучма. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=3jIS2YcDAks> (дата звернення: 11.01.2019).
15. Новоскольцева Л. Проблема формування громадянського суспільства в незалежній Україні: монографія. Луганськ, 2012. 244 с.
16. Обличчя протесту / Лицо протеста / Face of protest (2003). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Hzyi2bvFOgM> (дата звернення: 11.01.2019).
17. Офіцинський Р. Політичний розвиток незалежної України (1991–2004) в аспекті європейської ідентичності (на матеріалах періодики Заходу). К.: Інститут історії України Національної академії наук України. Ужгород: Гражда, 2005. 468 с.

18. Роман Скрыпин, журналист, в программе «Гордон». Выпуск от 03.06.2017. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=IbYdqj7LBHY>.

19. Стенограмма аудиозапису, який був отриманий О. Морозом від офіцера СБУ. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2000/11/28/2981375/> (дата звернення: 08.01.2019).

РОЛЬ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В ДВИЖЕНИИ «УКРАИНА БЕЗ КУЧМЫ»

При подготовке статьи применены, в частности, методы устной истории. Использован широкий массив видеоматериалов, которые дали возможность рассказать историю протестных событий «из первых уст». Выделены основные этапы, причины и повод зарождения движения «Украина без Кучмы». Раскрыт моральный аспект проблемы поддержки и сопротивления акций протеста в массовом сознании населения. Выделены главные версии убийства Георгия Гонгадзе и появления «пленок Мельниченко». Выявлена слабость независимых СМИ как важного элемента гражданского общества и другие причины поражения движения. Выяснено, какое влияние оказали данные события на становление гражданского общества и как они повлияли на восприятие Украины в мире.

Ключевые слова: «Украина без Кучмы», гражданское общество, «пленки Мельниченко», СМИ, Георгий Гонгадзе, Леонид Кучма.

SIGNIFICANCE CIVIL SOCIETY IN THE PROTEST SHARES “UKRAINE WITHOUT KUCHMA”

In the preparation of the article, oral history methods have been applied, in particular. The author used a wide array of video materials, which made it possible to tell the story of first-hand protest events. He singled out the main stages, causes and occasion of the origin of the movement “Ukraine without Kuchma”. He revealed the moral aspect of the problem of supporting and resisting protest actions in the mass consciousness of the population. The main versions of the assassination of Hryhoriy Gongadze and the appearance of “Melnichenko’s records” are highlighted. The weakness of independent media as an important element of civil society and other reasons for the defeat of the movement were revealed. It was found out what impact these events had on the formation of civil society and how they influenced the perception of Ukraine in the world.

Key words: civil society, mass media, “Ukraine without Kuchma”, “Melnichenko’s records”, Hryhoriy Gongadze, Leonid Kuchma.